

הענין העשרים.

אמר מנחם בן שלמה לבית מאיר עוד ראה זה מצאתי בפרק מקום שנהגו להרבה מגדולי הארץ הלזו ורבניה ונאוניה שהפליגו לדבר בעניני המנהגות וכולם כוונו לישוב דבריהם על יסודי הגמרא, וחשבו להעמיד אשוותיה ולתרץ קשוותיה, כל אחד ואחד כפי סברתו העמוקה ודעתו הרחבה. עד כי אמרו בלבם להיות אחריהם בסוגיא הזאת העקוב למישור והרכסים לבקעה.

ואני בעניי הכינותי לב להבין וללמוד דבריהם ובינותי בספריהם ולא נתקררה דעתי בהם, ולפי מה שהשיגה ידי אחר מה שקבלתי מרבותי ואחר העיון בספרי הראשונים והחקירה בדבריהם ראיתי כי עדין אנו צריכים למודעי לירות אחר המורים וליכנס מן המודעים ולפנים, והריני כותב תחלה המבוכות הלוחצות אותנו בזאת הסוגיא, עם שאר הסוגיות המתנגדות, ומה שעלה ביד הראשונים ומה שנאה לי להוסיף על דבריהם כמלקט שבליים אחרי הקוצרים. הנה אמרו במשנה הזאת (פסחים נ') מקום שנהגו לעשות מלאכה בערבי פסחים עד חצות עושים מקום שנהגו שלא לעשות אין עושין. והדבר ידוע שמחצות ולמעלה אינו תלוי במנהג אלא אסור בכל מקום, ואע"פ שבשאר ערבי שבתות וערבי ימים טובים אינו אסור אלא מן המנחה ולמעלה. ערבי פסחים שאנו, מפני שאמרו בירושלמי¹ אינו בדיון שתהא קרבנו של אדם קרב והוא עוסק במלאכתו, ואע"פ שתמיד נשחט בכל השנה בשמונה ומחצה וקרב בתשעה ומחצה ובערבי פסחים נשחט בז' ומחצה וקרב בח' ומחצה והפסח היה קרוב אחריו, מ"מ כבר אמרו שם בירושלמי² הדא דתימר למצוה, אבל לעיכוב הדא היא דתנינן שחטו קודם לחצות פסול לאחר חצות מיד כשר, קודם לתמיד כשר, ומכיון שהוא כשר אף הוא קרוי זמן הפסח ואסור במלאכה.

ועוד ראיתי (שם בירושלמי) שאמרו הרי עלי עצים למזבח וגיוורין למערכה. אסור בהספד ובתעניות ולעשות מלאכה באותו היום, והקשו הרי פסח קרבנך של ישראל והלו אותו במנהג, כלומר עד חצות ולא אסרו מלאכה לכל היום וכו' ותירץ שניא היא שאין הפסח קרב אלא משש שעות ולמעלה, אלמא כל משש שעות ולמעלה זמנו הוא וכן בדיון דהא כתי' לא תשחט על חמץ והחמץ כבר נתבער בסוף ששית, ועוד אמרו (שם) ר' אבהו בעי האומר הרי עלי עולה משש שעות ולמעלה מותר לעשות מלאכה משם ולמטה אמר ר' יוסא פסח שהקריבו שחרית אינו פסח, עולה שהקריבה שחרית עולה היא נמצא מ"מ הקדמת האיסור מחצות הוא מטעם שזמן הפסח הוא קרוי. ורבינו שלמה ז"ל פירשה³ מצד שמרדת ערבי פסחים מרובה והוצרך להרחיב בו

¹ ירושלמי פסחים פ"ד ה"א; בגמרא, אינו בדיון שתהא עסוק במלאכתך וקרבנך קרב וכו'.

² שם פ"ה ה"א דף ט"ו : דפוס אבסטרדן.

³ שם דף נ', במשנה.

זמן איסור המלאכה יתר. מכל לשאר ערבי שבתות וימים טובים, הא עד חצות מיהא אין איסור מלאכה שבו קבוע לגמרי אלא שתלוי במנהג כל אחד לפי מה שנהגו במקומם ועל זו אמרו (בבלי פסחים ג.) ההולך ממקום שעושין למקום שאין עושין או ממקום שאין עושין למקום שעושין נותנין עליו חומרי מקום שהלך לשם ואם הלך ממקום שאין עושין למקום שעושין אסור לו לעשות בכאן משום חומרי מקום שיצא משם, ומה שאמרו אחר כן (שם במשנה) אל ישנה אדם מפני המחלוקת פירשה אבני בגמרא ארישא כלומר שאם הולך ממקום שעושין למקום שאין עושין אל ישנה לעשות מלאכה בכאן מפני המחלוקת דאמרי ליה לא תעביד, ורבא פירשה נמי אסיפא אלא שכל שאתה מפרש לה אסיפא אתה מפרש שלא ישנה מחשש מחלוקת כלום' שאם בא ממקום שאין עושין למקום שעושין חייב הוא שלא לעשות מחמת חומרי מקום שיצא משם ואינו עושה מיראת מחלוקת שיאמרו לו קום עשה מלאכה ואל תתחסד להיות כמל בינינו, שאין כאן חשש מחלוקת שכמה עצות אדם מוציא ליבטל וכמה במלני איכא בשוקא. (שם נ"א :) זה ענין המשנה ולא מצינו בה חילוק בין דעתו לחזור לשאין דעתו לחזור ולא בין לפנייהם ושלא לפנייהם ולא בין בני תורה לשאין בני תורה, אלא בכל צד ובכל ענין נותנין לו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם והו הנראה ממשנתנו בלא ספק.

ובגמרא אמרו (נ"א.) דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור אי אתה רשאי להתירה בפניהם כלומר הא בחשאי כל שאינם רואים מותר, וא"כ קשיא מתניתין, ולא עוד אלא שאמרו עליה (שם נ"ב.) דוקא בכותאי כלום' דמסרכי ומדמו מילתא למילתא ואתי מיהא לאקולי במילי אחרים והוא הדין לכל שאינן בני תורה וכדאמרינן בגמרא כותאי מאי מעמא משום דמסרכי ומדמי מילתא למילתא, הכי נמי הואיל ואינם בני תורה מסרכי ומדמו מילתא למילתא, הא כל שהם בני תורה אף בפניהם מותר ואין חוששין לחומרי מקום שהלך לשם כלל, וסתמא איתמרא בין שדעתו לחזור בין שאין דעתו לחזור, שלעולם אין נותנין לו אלא חומרי מקומו שיצא ממנו ולא חומרי מקום שהלך לשם כלל, אלא במקום שאינן בני תורה אסור לעשות כן בפניהם והרי זה הפך משנתינו לגמרי, שמשנתנו סתם נאמרה ואף במקום בני תורה, והרי משנתינו מעידה שעל כל פנים ובלא שום תנאי ושזור בעולם נוהג בחומרי מקום שהלך ובחומרי מקום שיצא, ובביתא משמע שעכ"פ אינו נוהג אלא בחומרי מקומו ולא בחומרי מקום שהלך כלל אלא בכל מקום שהוא נוהג. היתר במקומו אם במקום בני תורה בפרסום ולעין כל, ואם במקום שאין בני תורה בחשאי ובררך שלא יראהו בני המקום. ואח"כ מצאו דעת שלישית שהולה את הענין בדעת חזרה, שאם דעתו לחזור למקומו נוהג במקומו לגמרי ואין לו אצל חומרי מקום שהלך כלום אלא שאם אינם בני תורה אינו נוהג כן בפניהם ואם אין דעתו לחזור נוהג במקום שהלך לגמרי ואין לו אצל חומרי מקום שיצא כלום. ודבר זה אתה למד ממה שאמרו בגמרא (פסחים נ"א.) כי אתא רבה בר בר חנה אכל

דאייתרא והוא שהקיבה יש בה שני מקומות שהאחד עשוי כקשת והשני כיתר שעל הקשת ויש חלב בשני המקומות ואמרו עליהם ב'פ' אלו מרפות (נ') בלישנא בתרא דאייתרא כולי עלמא לא פליגי דשרי משום דלא אקרי חלב אלא כשהוא תוחב קרוב ונקלף (שם מ"ט): ופ' תוחב שיהא החלב עומד על הבשר כמלבוש ולא שיהא עומד עליו חתיכות חתיכות וכן שיהא עליו קרום ושיהא אותו קרום נקלף מעליו בנקל לא שיהא ארוק בו הרבה וחלב זה שעל היתר קרום ונקלף הוא, אבל אינו תוחב וכשר הוא אליבא דר' עקיבא דסבירא לן כותיה, ומ"מ אמרו (שם) והבא ר"ל בבבל נהגו בו איסור כר' ישמעאל דסגי ליה בקרום ונקלף, ואע"ג דאינהו נמי ר"ל בני בבל ידעי דהילכתא כר"ע וכדאמרינן נמי (שם ט"ז) חלב שעל הקיבה כהנים נהגו בו היתר, מ"מ נהגו בו איסור, וקאמר' (פסחים נ"א) דכי אתא רבה בר בר חנה—מא"י לבבל—אכל ממנו ועאל לנביה ר' חייא ורבא בר בר חנא כיון דחזוניהו כסייה אמרו ליה לאבבי אמר להו שוינכו ככותאי, כלומר שעשאם כאלו אינם בני תורה שאלו היה מחויקם כבני תורה היה יכול לאכלו בפניהם כמנהג מקומו, והקשו ע"ז בגמר' ורבא בר בר חנא לית ליה חומרי מקום שהלך לשם, והעלו בתירוץ דעתו לחזור הוה, והרי למדנו שכל מי שדעתו לחזור למקומו אין לו אצל חומר מקום שהלך כלל, וכן אתה למד במי שאין דעתו לחזור שאין לו אצל חומרי מקום שיצא כלל ממה שאמרו (תולין י"ח): כי סליק ר' זירא אבל מוגרמתא דרב שמואל, והענין הוא שאמרו (שם במשנה) השוחט מתוך הטבעת ושייר [בה] מלא החוט על פני כלה כשרה, ר' יוסי בר' יהודה אומ' [מלא חוט] על פני רובה, והוא שהגדרת עשויה טבעות טבעות והראשונה הסמוכה לצד הראש נקראת טבעת גדולה והכובע והשפוי שלו למעלה מטבעת זה לצד הראש והיו סוכרים חכמים ור' יוסי במשנה זו שאין מקום שחיטה עובר מטבעת גדולה זו למעלה ולא עוד אלא שאף מטבעת זה צריך לשייר ממנו כלפי הראש מלא החוט על פני כולה לחכמים, ועל פני רובה לר' יוסי, ורב ושמואל פסקו בה כר' יוסי וכל שלא שייר בה רובה כלפי הראש יצאה לה ממקום שחיטה והוויא לה מוגרמת ופסולה לדעתם והויא הקרויה מוגרמתא דרב ושמואל, מפני שהיו מנהיגים בה בני בבל לאיסור, וודאי אין הלכה כדבריהם שכך העליגו שם שכל ששחט מן השפוי ולמטה אע"פ ששייר מקצת החיטי שבכובע כלפי הכהמה כשרה, הואיל ושייר ג"כ מהם כלפי הראש אלא שבבבל נהגו בו איסור כרב אע"פ שידועים היו שהלכה במוגרמתא דרב ושמואל דכשרה, ואמרו ע"ז כי סליק ר' זירא ר"ל מבבל לא"י אבל מוגרמתא דרב ושמואל, והקשו לו על שלא היה נוהג בחומרי מקום שיצא משם ותירצו בה דלאו דעתו לחזור הוה, ולמדת שכל שאין דעתו לחזור אין לו אצל חומרי מקום שיצא כלום והרי נראה שהכל תלוי בדעת חזרה, ואם

לפנינו בגמרא על לגביה רב איורא סבא ורבה בריה דרב הונא, ועיין דקדוקי סופרים שם.

כן צריך לעיין בענין תרבא דאיתרא מה שאמרו (שם נ'). שמעיה דרב
 חנינא הוה קאי קמיה דר' חנינא א"ל קמוץ והבו ליה דליכול, חווייה רהוה
 מהנדס¹, א"ל בבלאה את גוס שדי כלומר שישליכו אותו חלב מעיקרו ולא
 יהיה די לו בקמיצה ר"ל בנשילה מועטת, והרי לדעת שכתבנו היה לו
 לשאלו אם דעתו לחזור אם לאו, שאם לא היה דעתו לחזור היה לו להתיר,
 ונניח דבר זה לסמך שמא יודע היה שדעתו לחזור, מ"מ יש לנו להוסיף עוד
 ולומר שמצינו בענין זה דעת רבי עית שתולה את הענין בחוץ לתחום, והוא
 שבתוך העיר שהלך לשם אין לו להקיל כלל אפי' היה דעתו לחזור ואפי'
 במקום בני תורה ואפי' שלא בפניהם, הא חוץ לתחום מותר, והוא שאמרו
 (שם ק"י) בענין כחל שאסרוהו במקצת מקומות מחמת גדר שמצאום
 מקילים בבשר בחלב ומתוך כך היו נוהגים בו איסור בקצת מקומות וע"ו
 אמרו בסורא לא אכלי כחלי, וודאי היו יודעים בהתיר אלא שנהגו בו איסור,
 בפומבדיתא אכלי כחלי, רמי בר תמרי דהוא רמי בר דיקולי [מפומבדיתא]
 איקלע לסורא במעלי יומא דכפוריא, שדויה כולי עלמא לכחלייהו, אתא
 איהו נקמיניהו ואכליניהו, אתו אמרו ליה לרב חסדא, איתוה
 לקמיה א"ל אמאי עברת הכי, אמר ליה מאתריה דר' יהודה אנא דאכלי
 כחלי, א"ל ולית לך נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום
 שהלך לשם א"ל חוץ לתחום אכלתינהו, א"ל במאי טויתנהו א"ל בפודצני,
 ודלמא יין נסך הוה, [א"ל] לאחר י"ב חדש הוה, ודילמא דגול הוה [א"ל]
 יאוש בעלים הוה דקדחו בהו חילפי, ודילמא דערלה הוה קופא
 סבא² חוויא דלא הוה מנח תפילי [א"ל מ"ט] לא מנחת תפילין,
 אמ"ל חולה מעיין הוא ואמר רב יהודה חולי מעיין פטור מן התפילין, חוויא
 דלא רמי חומי דתכלת אמר אמאי לא מייתות חומי, א"ל טלית
 שאולה היא, ואמר רב יהודה טלית שאולה פטורה מן הציצית כל שלשים
 יום וכו', א"ל חוינא לך דחריפת טפי, א"ל אי הוית (מקלעת) באתריה
 דרב יהודה אחוינא לך חורפאי, והא ודאי מראתא בטלית שאולה דעתו
 לחזור הוה, וכן נמי דאם לא היה דעתו לחזור אף בחוץ לתחום היה אסור,
 אלא ודאי דעתו לחזור הוה וא"כ מאי איצטרך ליה למכלינהו חוץ לתחום
 אף בעיר היה יכול לאכלם, ולא עוד אלא אף בפניהם, הואיל ובני תורה
 היו, שהרי סורא מקום ישיבה היה, והרי למדת שאף בדעתו
 לחזור ואף במקום בני תורה אסור, וזהו כמשנתנו אלא שלמדנו ממנה היתר
 בחוץ לתחום, וכן צריך עוד לברר שהדבר ידוע שכל מה שהזכרנו מן
 המשנה ומן הסוגיות אינו אלא לענין הבא ממקומו למקום אחר שמנהג
 מקומו מתחלף ממנהג המקום שהלך בו, אבל בני המקום שהמנהג קבוע
 לשם אין רשאים לשנותו כלל, ואפי' היה להם צורך בכך וכמו שאמרו
 (פסחים נ'): בני בשן נהוג דלא אולו מצור לצידון במעלי שבתא אתו בניהו

¹לפנינו בנמרא קמחסם,
²אינו בנמרא לפנינו,

לקמיה דר' יוחנן אמרו ליה אבהתנן הוה אפשר להו, אנן לא אפשר לן. אמר להו כבר קבלו אבותיכם עליהם, וכתוב שמע בני מוסר אביך.

וכן בירושלמי אמר¹ אעין דשמיין הוה במגדל צבעיא, כלומר שהיה שם יער צומח עצי שמים, ונראה לי שהיו באים שם עובדי האלילים באותם הימים תמיד לכרות לצורך בתי אלילים והיו ישראל שביניהם נמנעים מלשכור עצמם לכך, אע"פ שהוא מותר—כמו שביארנו בראשון של ע"ז—וקאמר ההם אתון ושאלון לר' חנינא חבריהון דרבנן מהו מיעבר בהון עבירתא, אמר לון מכיון שנהגו בהם אבותיכם באיסור אל תשנו מנהג אבותיכם נוחי נפש.

ואחר שכן קשה לפרש מה שאמרו אח"כ² בסוגיא זו ורחצין שני אחים כאחד ובכבול לא היו נוהגים לרחוץ שני אחים כאחד ומעשה ביהודה והלל בניו של רבן גמליאל שהלכו שניהם לכבול ורחצו שניהם כאחד ולעוה עליהם כל המדינה ואמרו מימינו לא ראינו כך ונשמט הלל ויצא לבית החיצון ולא רצה לומר מותרין אתם. וכן אמר³ יוצאין בקורדקוסין בשבת ובבירי לא היו יוצאין בקורדקוסין בשבת, ומעשה ביהודה והלל בניו של ר"ג שיצאו בקורדקוסין בשבת בבירי ולעוה עליהם המדינה ואמרו מימינו לא ראינו כך, ושמשום ונתנום לעבדיהם ולא רצו לומר מותרין אתם וכן אמרו יושבין בספסלי גוים בשבת, ר"ל הספסלים שהגוים מוכרין בהם סחורותיהם ולא היו יושבין בספסלי גוים בשבת בעכו ומעשה ברבן שמעון בן גמליאל שישב על ספסל גוים בשבת בעכו ולעוה עליו מדינה ואמרו מימינו לא ראינו כך ונשמט וישב על גבי קרקע ולא רצה לומר מותרים אתם, וכל אלו טעם מניעתם שלא לומר להם מותרים אתם מפני שלא היו בני תורה אלמא שאלו היו בני תורה רשאים להתיר אף להם והאיך היה אפשר להתיר להם מה שנהגו כן כל ימיהם באיסור וכמו שאמרו מימינו לא ראינו כך.

וכן צריך לברר מה שאמרו בירושלמי (שם) על מה שהזכרנו למעלה בההיא דאעין דשמיין שלא רצה להתירם להתעסק בהם, ר' יוסי בר בון⁴ אמר כל דבר שאינו יודע בו שהוא מותר והוא טועה בו באיסור נשאל ומתירין לו וכל דבר שהוא יודע בו שהוא מותר ונהג בו איסור נשאל ואין מתירין לו, צריך לברר בה זו שאמרו במנהג טעות שנשאל ומתירין לו אם אף שלא בשאלה כן אלא שמתירין להם מאילנו הן להם הן לעצמנו בפניהם אחר שבטעות הם נוהגים כן. והאי דנקט נשאל משום אידך דכל שאינו מנהג טעות אלא שיודעים בהיתירו ונוהגים בו איסור שאפי' ע"י שאלתם אין מתירין להם, כמעשה של בני בישן הנזכר בסוגיא זו ובמעשה אעין דשמיין הנזכר בירושלמי, נקט הכא נמי נשאל, והוא הדין אף בלא

¹ירושלמי פסחים פ"ד ה"א י"ג, ועיין שם בפירוש ק"ע.

²שם בירושלמי בשוני לשון, ובבבלי פסחים נ"א.

³שם בבבלי ובירושלמי ועוד שיצאו לטייל בקורדקוה של זהב בליל שבת וכו',

⁴ובירושלמי, ברבן גמליאל.

⁵שם בירושלמי לפנינו ר"א בשם ר' אבון.

שאלה או שמא דוקא בשאלה שמאחר שאף הם שואלים בדבר אין לחוש למעות מוז להקל באחרת, שהרי בוז אף הם מפקפקים בה, הא שלא ע"י שאלה אף במנהג מעות אין מתירין להם ולא לעצמנו בפניהם כשם שמא יאמרו כשם שמעינו בוז כך באחרת ומקילין בכל מנהג שבדיהם.

וכן צריך לברר יחיד או צבור שקבלו עליהם איזה דבר בתורת מנהג אם יש בו היתר חרטה או שאלה בשאר הגדרים אם לאו, וממה שאמרו בירושלמי (ירושלמי פסחים פ"ד ה"א) חרמו מבריא ר"ל פורשי מכמורת לצוד, וגריסי צפורין, והם המחלקים את הפולים לעשות מהם גריסים ורשושי עכו — והם הכותשים את החטים לעשות מהם דייסא — נהגו שלא לעשות מלאכה בחולו של פסח, גריסי צפורי ורשושי עכו נחא, [אלא] חרמו מבריא אינן ממעטין בשמחת הרגל, [ומשני] צד הוא בחכה צד הוא במכמורת, ואפי' כן אין ממעטין בשמחת הרגל פי' בתמיה שמ"מ אינה צידה כדרכה, ר' אמי מיקל לון דאינון ממעטין בשמחת הרגל. גלו ממקום למקום ובקשו לחזור בהם ייבא כהדא דר' מיאשא² בני מישא קבלו עליהם שלא לפרש בים הגדול, אתון שאלון לרבי אמרין ליה אבותינו נהגו שלא לפרש בים הגדול אנו מה [אנו] א"ל מכין שנהגו [בהן אבותיכם באיסור] אל תשנו מנהג אבותיכם נוחי נפש [ופריך] ואין אדם נשאל על נדר³ [ומשני] תמן תנינן מי שנדר נשאל ברם הכא אבותיכם נדרו, ומקשה כ"ש יהו מתרין, ומשני א"ר חנניה לא מן הדא אלא מן הדא רבי תלמידיה דר' יודה הוה זר' יודה אמר אסור לפרש בים הגדול, ועוד צריך לברר בשינוי המנהגים אם יש בהם משום אגודות אגודות אם לאו ממה שאמרו (שם) ג"כ בר לקישא בעי קומי ר' יוחנן ואינו אסור משום לא לתגודרו, א"ל בשעה שאלו עושין כבית שמאי ואלו עושין כב"ה, וב"ש וב"ה אין הלכה כבית הלל, א"ל בשעה שהללו עושין כר"מ והללו עושין כר' יוסי, ור' יוסי ור"מ אין הלכה כר' יוסי? אמר ליה תרין תנאין אנון על דר' מאיר ותרין תנאין על דר' יוסי, א"ל הרי ראש השנה ויום הכפורים ביהודה נהגו כר' עקיבא ובגליל נהגו כר' יוחנן בן נורי⁴ א"ל שנייה היא שאם עבר ועשה ביהודה כגליל ובגליל כיהודה יצא, [ופריך] הרי פורים אלו קורין בי"ד ואלו קורין בחמשה עשר, א"ל מי שסדר את המשנה סמכא למקרא משפחה ומשפחה מדינה ומדינה ועיר ועיר.

כ"ז ראיתי ונהון אל לבי היאך יתישבו השמועות זו עם זו, וכשעיינתי

¹לפנינו דשושי ועיין ערוך השלם שגם ג"כ ברי"ש בשם דפוסים ישנים ומש"ס כתי' מינכען. ועיין מו"ק י"ג:

²לפנינו שם בירושלמי: כהדא דאמר ר' בא בני מישא,

³ר"ל בתמיה, לא יהא אלא שגדרו כן.

⁴פי' ר"ל בסדר הברכות שבדיה ויה"כ של יובל ר"ל מלכות זכרונות שופרות שלדעת ר' יוחנן בן נורי כולל מלכות עם קדושת השם ואינו תוקע קדושת היום ותוקע, זכרונות ותוקע, שופרות ותוקע, ולר"ע כולל מלכות עם קדושת השם ותוקע, זכרונות ותוקע, שופרות ותוקע. עיין בירושלמי ר"ה פ"ד ה"ו ז'.

בחבורי הראשונים מצאתי שתחלת מי שהתעורר בזה היה הרב זרחיה הלוי בספר המאור וכלל בענין זה שהכל תלוי בדעת חזרה וברעת שלישית ר"ל שכל שהעתו לחזור נהג בחומרי מקומו לעולם ואין בזה שום חילוק ושום הפרש, וזה ענין ואל תטוש תורת אסך, וזה שפירש אב"י במשנתנו (פסחים נ"א:) אל ישנה אדם מפני המחלוקת ארישא, ר"ל אחומרי מקום שהלך הוצרך לתת מעט אחומרי מקום שיצא דהואיל ודעתו לחזור אינו צריך מעט, ואין לו אצל חומרי מקום שהלך דין ודברים אלא שבמקום שאינן בני תורה אין להתיר בפניהם אבל כל שאין דעתו לחזור הרי הוא כרגליו, ר"ל במקום שהלך בין לקולא בין לחומרא ואח"כ כולל שזה המנהג גמור ר"ל שיודעים בהיתרו וניהגו בו איסור, אבל בשעות מתירין אותו בכל ענין בין להם בין לעצמינו בפניהם, ומצד הירושלמי שכתבו כל שאינו נודע שמוחר וטועה בו באיסור נשאל ומתירין לו ולא דוקא נשאל כדכתיבנא, וכן כלל שכל חוץ לתחום אינו בדיון חומרי מקום שהלך לשם כלל וכעובדא דרמי בר תמרי (חולין ק"י) שהוכרנו, אלא שאם יש לחוש באותו מנהג לכא לירי תקלה מבטלין אותו להם וכמעשה הנוכח (פסחים נ'): בבני בי חזואי דנהוג לאפרושי חלה מארווא, והדבר ידוע שאין חיוב חלה אלא מחמשת המינין הא באורו ורומן לא והעלו בה שאם רוב העיר אוכלין דגן יש לחוש שמא יפרישו משל אורו על הדגן או מן הדגן על האורו ונמצא מן הפטור על החיוב או מן החיוב על הפטור.

ועוד כתב שבמלאכת יום שני כל דנחית ממערכא דלא נהיגי ביום שני כלל אפי' דעתו לחזור אסור לו לעשות בכאן מפני שהוא מנהג פשוט בכל הגולה ואין לפרוץ בו ודוקא מי שהגיע לשוב הא עד שלא הגיע לשוב מותר. זה כלל דבריו ושם בהם הרב וכתב עליהם כמשתעשע זאת תורת המנהגות, ואני תמיה אם זו תורה, משנתנו היאך מפרשים בה ואיזהו שיחולו עליו שתי החומרות ביחד, אם דעתו לחזור הרי אין לו אצל מקום שהלך כלום אלא א"כ במקום שאין בני תורה ובפניהם, ומשנתנו ודאי לא בעמי הארץ נאמרה שא"כ היה לו לפרש כמו שפרשנו בבריתא דדברים המתירים ואחרים נהגו בהם איסור אי אתה רשאי להתירו בפניהם שפירושה דוקא בכותאי אלא ודאי אף בכני תורה נאמרה, ואם דעתו לחזור מה לו אצל המקום שהלך כלל, ואם אין דעתו לחזור מה לו אצל חומרי מקום שיצא, ואם תפרש משנתנו לצדדין נותנין חומרי מקום שיצא בשדעתו לחזור וחומר מקום שהלך בשאין דעתו לחזור, מאי חומרי חומרי דקא שמענא, הא חומרי וקולי יהבינן ליה, וכן רמי בר תמרי מאי איצטריך למיבליגהו חוץ לתחום הרי אף בתוך העיר היה יכול לאכלם שהרי דאי דעתו לחזור היה ומקום תורה היה, ואף רב חסדא היאך הקשה לו ולית לך חומרי מקום שהלך וכו', והרי ראוי היה לדרונו לכף זכות ושיחשוב עליו שדעתו לחזור הוה או שיהא שואלו ע"ו, ועוד בברית דדברים המתירים היאך לא הקשו שיאסרו מתורת חומרי מקום שהלך ושיפרשה כדעתו לחזור, וכן אתה צריך לומר לדעת הרב שמעשה יהודה והלל בכבול ובבירי ושל ר'

שמעון בן גמליאל בעכו לא מנהג מעות היה שאלו כן הרי היו יכולין להתירו להם ולעצמם בפניהם, וא"כ מה שאמרו ולא רצו לומר מותרים אתם והיאך אמרו להם מותרים אתם, והלא הם עצמם בודאי ראויים היו להחזיק במנהגם אחר שלא היה מנהג מעות, ועוד כשהקשו ב"ו של רבה בר בר חנה דאכל דאייתרא מחומרי מקום שהלך, הרי אב"י מתרץ דההיא מא"י לארץ ישראל אבל מא"י וכבל הואיל ואנן כייפינן להו לא, ונמצא לדעתו שאין הענין תלוי לדעת חזרה כלל אלא בענין מעלת המקומות ופחיתותם להיותם כפופים זה לזה היאך לא השיבוהו מיהא דיתורה ויחוקאל דהוה לה מא"י לארץ ישראל ואפ"ה לא היו נוהגים בחומרי המקום שהלכו לשם עד שאלו היו בני תורה לא היו נמנעים מזה אלא שבדאי אין הדברים מתיישבים. וכן ראיתי שאחריו החרה החזיק הרב הגדול ר' שלמה בר' אברהם מן ההר זצ"ל ואף הוא ראיתי שהשוה עמו שכל שהמנהג אינו מנהג מעות אלא שיודעים שאותו דבר מותר ונוהגים בו באיסור הכל [תלוי] בדעת חזרה, שאם דעתו לחזור נותנין עליו חומר מקומו לכד, ולא חומר מקום שהלך כלל, אלא שבמקום שאין בני תורה אין לו לנהוג היתר בעצמו בפניהם, הא במקום תורה בפניהם רשאי לנהוג היתר עצמו אף בפניהם, ואם אין דעתו לחזור הרי הוא כאנשי אותה העיר לגמרי והוא מה שהשוה בו הרב לדעת הרב הלוי, אלא שחלק עמו במקצת דברים כמו שנבאר, ואף הוא שמח בדבריו וכתב עליהם כמשתעשע זאת חוקת המנהגות, ואם נאמר חוקה לעכב הרי נמצאת קושית המשנה חזרת ומקפת, שהרי לדבריו אי אתה יכול לפרשה אלא או בצדדין או במקום שאינן בני תורה. ואי אפשר לפרש כן כמו שכתבנו בדברי הרב ר' זרחיה הלוי ז"ל, אלא שבקושית רמי בר תמרי הרגיש הרב על שלא השיבו דעתו לחזור הוה, ותרץ בשם הרב המובהק ר' אברהם בר רוד ז"ל דהתם הואיל והיה שם חכם מומחה והוא לא היה אלא תלמיד לא היה לו לנהוג היתר בזה בתוך העיר אף בדעתו לחזור ומשום חוצפא וחזן לתחום מיהא ליכא חוצפא. אלא שעדין קשה לי היאך בא רב חסדא עליו ממעם חומרי מקום שהלך עד שידע אם דעתו לחזור אם לא ושמא לא רצה לומר לו שיהא הוא מקפיד על כבודו ובא לו ע"י גלגול לידע מתוך דבריו אם דעתו לחזור אם לאו, והוא השיבו שאע"פ שדעתו לחזור לא היה מורה היתר לעצמו במקומו אלא שחזן לתחום אכלם. וכן במה שהקשינו על הרב ר' זרחיה הלוי מבריתא דרבירים המותרים ואחרים נהנו בהם איסור אי אתה רשאי להתירם בפניהם דהא שלא בפניהם מותר, ובמקום תורה אף בפניהם, היאך לא הקשו שאסור מתורת מקום שהלך ושיפרשה בדעתו לחזור, הרגיש בה ותרצה בדברים שחלק בהם על הרב ר' זרחיה הלוי והוא שהרב ז"ל סובר שאף מנהג שבמעות במקום שאין בני תורה אין מתירין לא להם ולא לעצמנו בפניהם בין שדעתו לחזור בין שאין דעתו לחזור, שלא בפניהם מותר בין שדעתו לחזור בין שאין דעתו לחזור וא"כ ההיא בריתא פירושה

במנהג מעות ומשום הכי כל שלא בפניהם מותר ואין כאן חומרא, ונמצא לדעת הרב הזה שמעשה של יהודה והלל בכבול ובבירוי ושל רשב"ג בעכו מנהג מעות היה, והיה יכול להתירו אף להם ואין צריך לומר לעצמן בפניהם אלמלא שאינם בני תורה, הא אילו היה מקום תורה יכולים היו להתירם אף להם ואין צריך לומר לעצמן בפניהם, והרי אנו מניחים עכשיו מה שיש לנו על סברא זו מן הקושיא עד סוף דברינו ודי לנו לעמוד כנגד סברת הרב כתריס¹ על משנתינו שאי אפשר להעמידה זו כמו זו כמו שכתבנו, והרי משנתינו יסוד ועקר לכל מה שאפשר לבאר בענין המנהגות, ואם אין יסוד אין בנין, ואחר אלו שני הרבנים ז"ל הראו לי אותם התלמידים ברברי הרב הגדול הרמב"ן נ"ע שהרגיש אף בקושיות משנתינו² וכיון לישב את כל השמועות הנזכרות בדבריהם אע"פ שלא הזכירו כל אותם שהזכרנו אלא מקצתם, ואף הוא נסכם לדברי הרב ר' שלמה מן ההר לומר שאף במנהג מעות כל שאינם בני תורה אין מתירין להם ולא לעצמנו בפניהם.

ומה שאמרו בירושלמי (פסחים) כל שאינו יודע בהיתרו וטועה בו באיסור נשאל ומתירין לו, דוקא בנשאל שמאחר שבא לישאל הרי הוא מראה עצמו כמפקפק בדבר ולא אתי למטעי מיניה במילי אחרני, ואם אתה בא לפרשו אף בלא שאלה כלל אלא דאידי דתני סיפא וכל שיודע בהיתרו ונהג בו איסור נשאל ואין מתירין לו, לומר שאף ע"י שאלה אין מתירין לו, נקט נמי רישא נשאל אפשר לפרשה במקום בני תורה, הא כל שאינו מנהג מעות אלא שיודעים בהיתר ונהגו איסור יש צדדים שנותנים לו חומרי מקום שהלך אף בדעתו לחזור ואף במקום בני תורה ואף בחשאי, ועל סמך סברא זו מישב הרב נ"ע כל השמועות ומשנתינו עמהם, והוא שהוא מחלק את המנהגות לשלשה חלוקות, הראשונה שכל שיודעים בהיתר אלא שנהגו באיסור כדי לעשות סייג למצוה אין מתירין להם אפי' באו לישאל בענין האמור בבני ביטן כמו שהזכרנו למעלה, והבא לשם עליו להחמיר בחומרי המקום אע"פ שדעתו לחזור ואפי' בחדרי חדרים ואפי' במקום בני תורה וזהו ענין משנתינו וכולה מתניתי בדעתו לחזור, וקאמר שההולך ממקום שעושין למקום שאין עושין אסור מתורת חומרי מקום שהלך ומן הדין, ואם הלך ממקום שאין עושין למקום שעושין אסור ולא מן הדין אלא מפני המחלוקת, וההאי דכחלי (חולין ק"י) נמי משום סרך איסור הוקבע מנהג איסורא בסורא ומשום הכי איצטרך למימר דחוץ לתחום אכלינהו דהא בעיר אסור היה מפני המחלוקת, וחוץ לתחום מיהא אין כאן מחלוקת והיינו דביום טוב שני נמי אמר רב ספרא במדבר עבידנא והיינו דלא אמר חוץ לתחום עבידנא בתוך התחום לא עבידנא משום דיו"ט שני מנהג אי שוה בכל הגולה, ואם הוא חוץ לתחום שכפר זה שמא הוא בתחום כפר אחר, ומשום הכי איצטרך למימר דהוא חוץ לתחום של כל העולם.

¹ ז"ל כמגן וצנה.

² עיי' במלחמות.

והחלוקה השנית הוא שהיה המנהג בטעות ושלא היו יודעים בהיתר אותו ענין ומצד טעות החזיקו וכוזו המקום בני תורה, אפי' לא היה דעתו לחזור מודיע להם טעותם ומתיר להם, וכ"ש לעצמו בפניהם ואין צריך לומר בדעתו לחזור, אבל במקום שאין בני תורה אינו מתיר לא להם ולא לעצמו בפניהם אפי' היה דעתו לחזור, אלא שבחשאי ובכיתו נוהג בה היתר לעצמו, ואם יש שם חשש חורבה אפי' במקום שאינן בני תורה מודיע טעותם כההיא דבני חזאי דהו נהיגי רמפרשי' חלה מארווא כרכתיבנא לעיל, הא כל שאין חשש חורבא אסור להתירה להם או לעצמם בפניהם. שאע"פ שהוא מנהג טעות ואפי' היה דעתו לחזור וזהו ששנינו בכרייתא דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור אי אתה רשאי להתירה בפניהם, ופירשוהו במנהג טעות וזהו שהביאו עליה הא דבני חזאי וכו' שהיו טועים כמה שאמר ר' יוחנן בן נורי אורו מין דגן הוא וחייבים על חמוצי כרת, וכבר אמרו לית דחש לה להא דר"י בן נורי. וכן איסור רחיצת שני אחים בכבול מנהג טעות היה שהיו סבורים כשם שגורו חכמים באביו וחמיו ובעל אחותו כן גורו בשני אחים, וכן מנהג איסור קורדקוסין (פסחים ג"א) שבכירו היו טועים באיסורם שהכניסום בכלל גזירת סנדל דילמא משתלפי ואחי לאתויינהו ארבע אמות ברשות הרבים, ומעו דבגברי לא חיישינן דילמא שליף אלא באשה, ואף באשה דוקא בתכשיט שמתוך שדעתה קלה שלפא ומחויא אבל קורדיקוסין והם הנקראים במינש בלע"ז מלבוש הם.

ובתוספתא¹ אמרו יוצאין בקורדקוסין מוזהבים בשבת. ולא היו יוצאין בקורדיקוסין מוזהבים בבירי אלמא אף בבירי לא היו אוסרין אלא במוזהבים ואי משום תכשיט אינו אלא באשה אלא שאף באשה מלבוש הם, וכן איסור ישיבת ספסלי גוים בשבת בעכו מנהג טעות שהיו מכניסין אותה בכלל גזירת מקח וממכר, וודאי גזרה רחוקה היא ומתוך כך אלו בני תורה היו מתירין אף להם ואין צריך לומר בעצמם בפניהם אבל כשאינם בני תורה לא רצו לומר מותרין אתם ולא להתירה לעצמם בפניהם, וא"ת מתחלה היאך היו עושין כן, שמא לא היו יודעים במנהגם וכשירדוהו נשממו להם, או שמא לא היו סבורים שירגישו בהם בני העיר וכשראו כן נשממו להם. והרי שבוזו נתישבה משנתנו שהמילה עלינו חומרי שני המקומות עם הבריית' שלא המילה עלינו חומרי מקום ההליכה כלל אלא במקום עמי הארץ ובפניהם ועם המעשים שהזכרו הנמשכים אחר הבריית', וכן נתישבו המשנה והבריתא עם שמועת החל שתלו בה את הענין בחוץ לתחום ועדין אנו צריכין לישבם עם השמועות שנתלו הענין בהם שדעתו לחזור ובאין דעתו לחזור ומתוך כך כללו בה חלוקה שלישית והיא שכל שנהגו בו באיסור לא מתורת מנהג וגדר אלא מסברת איסור הרי זה הבא ממקום שנהגו בהיתר למקום שנהגו איסורו נוהג בהיתר מקומו בבאן אם דעתו לחזור אלא שבמקום שאין בני תורה אינו נוהג בפניהם כן, וזהו ענין רבה בר בר חנא

¹תוספ' י"ב סוף פ"ד הוצאת צ"מ.

בתרכא דאיתרא, ואם לא היה דעתו לחזור מ"מ במל הוא אצל המקום וראוי לנהוג איסור כמנהגם, ואם בא ממקום איסור למקום היתר ואין דעתו לחזור נוהג היתר שבכאן אם רצה, שכל-כיוצא בזה תלוי בדעת חזרה ואין זה אלא כמחלוקת שמאי והלל שהיו אלו עושין לעצמן ואלו עושין לעצמן. זהו הוא סברת הרב ז"ל ואין ספק שהדברים נראין כאוהבים והשמועות שהזכרנו מתישבות בהם זו עם זו יפה יפה, עד שכולם מתאימות ושכולה אין בהם. ומ"מ יש לי לדין על מה שכתב הוא ז"ל שאף במנהג מעות אין מתירין לא להם ולא לעצמן בפניהם, האריך אפשר שיהיו הם מועים לאסור את המותר ואנו נגדרים אחריהם שלא להודיעו ושלא לנהוג היתר בפניהם, הגע עצמך שהולכים שם להשתקע ובלא דעת חזרה תאמר שבהא אף אנו נמשכים אחר מעותם לעולם לעשות בצנעה ושלא בפניהם, ואי אפשר להתמיד הדברים שלא יודעו לכל. וא"ת שאם באו לדור ולהשתקע מותר, א"כ נמצא דעתו לחזור המור במקום שהלך יותר משאין דעתו לחזור. ועוד קשה שהרי אמר ר' העיד ר' יהושע בן זבין על ר' מאיר שאכל עלה של ירק בבית שאן והיתר רבי כל בית שאן על ידו, והוא שמעשר פירות וירק אינו מן התורה אלא בארץ, ולא בחוץ לארץ אף מדברי סופרים, וכבוש ראשון שכבש יהושע את הארץ קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא, אלא כל זמן שיהו גולים ממנה תבטל קדושתה וכשתחזור יקדשה מתחלה בתורות ושיר על הדרך שביארנו בתלמוד שבועות, וכשעלה עזרא מבבל קדשה מתחלה קדושה עולמית עד שאם יגלו ממנה ותחזור להם לא יהו צריכים לחזור ולקדשה. ומ"מ הרבה כרכים נתקדשו בימי יהושע שלא נתקדשו בימי עזרא אלא שהניחם שלא בקדושת הארץ כדי שיוצעו בה בשביעית ויהיו עניים סומכים עליה בלקט שכחה ופאה ומעשר עני שמחייבים היו אותם במעשרות מדברי סופרים כדן מצרים ובבל ועמון ומואב, הא בפירות וירק פטורים היו לגמרי אף מדברי סופרים ובית שאן היתה כדן זה שנתקדשה בימי יהושע ולא בימי עזרא אלא שבדורות הקדומים היו נוהגים בה מנהג אותן המקומות שנתקדשו אף בימי עזרא ונהגו לאסור בה מדברי סופרים אף פירות וירק שלא במעשר וכששמע רבי שר' מאיר אבל שם ירק בלא מעשר הרגיש שמאותם שהונחו היא והיתר בה לאכול פירות וירק בלא מעשר כנגד מנהגם עד שחברו עליו (שם בגמרא) אחיו ובית אביו ואמרו לו מקום שאבותיך ואבות אבותיך נהגו בו איסור אתה תנהג בו היתר וכו', והשיב להם (שם ז') מקום הניחו לי אבותי להתגדר בו, אלמא שהתיר להם לגמרי מה שנהגו בו איסור אחר שנתברר לו שמנהג מעות היה, ולא חשש שמא יטעו לומר כן בשאר מקומות הסמוכים לבית שאן ודאי צורתו מוכחת שלא היו בני תורה ומעולם לא שמענו הוראה יוצאת הימנה ואעפ"כ התיר להם אחר שמנהג מעות היה אלמא שכל שהמנהג במעות מתירין להם וכ"ש לעצמינו בפניהם.

ועוד קשה שהרי ברייתא ר"ל דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור, נראה בפרישה שידעו בהיתר, והיינו דקאמר נהגו שם לא ידעו בהיתר ואחרים טועים באיסור מיבעי ליה ואין שם מנהג מוכח אלא על שמחזיקים בו מתורת מנהג, ומה שטועים בו באיסור אין מחזיקים בו בתורת מנהג ואף לשון הירושלמי מוכח כן, דקא אמר כל שאינו יודע שהוא מותר ונהג בו איסור נשאל ואין מתירין לו, הא למדת שכל שבטעות אינו אומר ונהג בה אלא וטועה בה ובירודע שמותר אלא שמחזיק בו איסור מתורת מנהג הוא אומר לשון ונהג בו, וכדקאמ' בבני בישן הוה נהגו דלא אולי מצור לצידן כדפרישנא, וא"כ הוא דבני חזאי דקאמ' עלה הוה נהיגי דמפרשי חלה מארוזא מתורת מנהג היה ולא בטעות דלאו מדר"י בן נורי אתו עלה שלא היה להם דין ודברים אצלו ולא היה ממקום ולא מבריתם שהיו רגילים בפת אורו ולא בפת של שאר המינין והיו נוהגים כן כדי שלא תשתכח תורת חלה כשם שנהגו עכשו בקצת מקומות בחלת כהן מטעם זה כמו שביארנו באחרון של חלה. וכדאסיק בה אי רובא ארוזי אכלי וכו' (פסחים ג'): שאלו היו רגילים בשאר המינים היה לנו לחוש להם להפריש ממון על שאינו מינו ולא ודאי מתורת מנהג היה ואפ"ה אי הוה אכלי רובא דגן היינו מבטלים מנהגם מחשש קלקול המצוי בו אבל אחר שרובא אוכלים אורו העמדנום על מנהגם ואסור לור הבא שם לאכלה בפניהם וזהו שהונח בהם לשון הוה נהיגי בבני בישן ויגיד עליו רעו.

ועוד נשמע לאזנינו מה שאנו מוציאים בפינו הוא אומר דברים המותרים ואחרים נהגו בו איסור אי אתה רשאי להתירה בפניהם, וקאמ' עלה ובכותאי כלומר והוא הדין לכל שאינן בני תורה הא בבני תורה רשאי, ודאי רשאי בשאין רשאי דכותאי הוא, ואי מנהג טעות הוא וכי נחשדו בני תורה לטעות באיסורין, וכן דבני תורה באין שהקשו על בריתא זו, ודכולי עלמא לא, כלומר ואף בבני תורה לא נאמר כן, ר"ל שלא יהא רשאי להתירה בפניהם והתניא רוחצין שני אחים וכו' כדמיייתי' לה לעיל, והרי המקשה היה סובר על כבול ובירי ועכו שבני תורה הם ואעפ"כ לא רצו להתיר בפניהם, ודאי לדעת המקשה מה שאמר בבריתא בכותאי אי אתה רשאי וכו' הוה מקשה לומר שאף בבני תורה אינו רשאי וכי חוששין למקום בני תורה לטעות באיסורין.

ועוד אם בני כבול היו טועים באיסור רחיצת שני אחים ובני בירי ביציאת קורדיקוסין ובני עכו בישיבת הספסלים לומר שאיסורין היו מן הדין, א"כ בשלעזו עליהם על איסור גמור לעזו עליהם לומר שעוכרים היו באיסור, והרי בבירי ובעכו חשודים באיסור חלול שבת, והרי אתה אומר שנשמטו ושתקו להם ולא רצו לומר מותרים אתם, אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלימה היו להם לפרסם ולהודיע עמיותם¹ ולומר להם אתם טועים ואנו בדין עשינו, ואתם חמורים בני חמורים ואנו אריות בני אריות,

אנו מנה בני מנה ואתם פרס בני פרס¹, אלא ודאי יודעים היו שדברים אלו מתורת מנהג היו בידם ולא מתורת איסור, והיינו דקאמר אין רצון וכו' כלומר ואין נוהגים לרחץ, וכן [המה] בערעורם לא אמרו בו לשון איסור, אלא מימינו לא ראינו כך כלומר לא נהגנו כך. ומה שאמרו לא רצו לומר מותרין אתם, לא שהיו יכולין לומר להם כן שהרי כל שיודעים בהיתר ונהגין באיסור אין מתירין להם, אלא כך פירושו לא רצו לומר מותרין אתם מן הדין, רק מתורת מנהג הוא שנאמר לכם ואנו אין לנו [מנהג זה] שאלו היו בני תורה היו יכולין לומר להם כן. וכן מוכיח בירושלמי, שבמקום מימינו לא ראינו כך² כתיב בו, לא נהגנו כך, ובמקום מותרין אתם קאמר מותר כן, כלומר מותר לנו לעשות כן והוא שאמרו (שם) מעשה ביהודה והלל בניו של ר"ג שנכנסו לרחוץ במרחץ בכבול א"ל לא היינו נוהגים כאן לרחוץ שני אחים כאחד ולא רצו לומר להם מותר כן אלא יצאו להם ונכנסו זה אחר זה. ועוד יצאו לטייל בקורדקוסיות של זהב כליל שבת א"ל לא נהגנו כן בשבת ולא רצו לומר להם מותר כן אלא שלחום ביד עבדיהם, ועוד אמרו שם מעשה בר"ג שישב על ספסלי גוים בשבת בעכו אמרו וכו' ולא ר"ל מותר כן אלא עמד והלך לו והרי הדבר מוכיח בפשימות שיודעים היו בהיתר אלא שנהגו באיסור ולא ערערו אלא שנהגו באיסור ולא ערערו אלא על המנהג הא כל שבמנהג מעות מתירין להדיא ואין חוששין לכלום.

והרי שבמחילה מכבוד הרב עמדנו כנגד סברתו בחלוקה השנית ומתוך דברים אלו זכינו בדיון אף כנגד הראשונה, שהרי מאחר שנתברר שיודעים היו בהיתר אלא שקבעו בהם מנהג איסור, אף אנו צריכים לומר שמחמת סרך מצוה היו עושין ובדין בני ביישן שמתוך שאסור להפליג בספינה פחות משלשה ימים לפני השבת ולא נאמרה אלא בשיעור מהלך גדול הנהיגו הם איסור במקומם אף במצור לצידון שלא היה שם אלא שיעור מועט ואף בחלת האורז כדי שלא תשתכח תורת חלה ויבאו להקל אף בשל דגן, והיינו דבכבול ובירי ועכו קא בעי בגמר' בשלמא ספסלי גוים משום דמחוזו כמקח וממכר, ואין דרך להקשות בשלמא ספסלי גוים בהכי והכי דקא מעו דמאחר דמעו מה לנו לידע במה הם מועים אלא כך פירושו בשלמא ספסלי זה שהנהיג להחמיר בה אע"פ שמן הדין מותר משום דמחזי כמקח וממכר וכן בקורדקוסין דילמא משתלפי ואע"ג דחששא רחוקא הוא, אלא רחיצת שני אחים כאחד במה היו חוששין בזה שלא ידע עדין איסור רחיצה עם אביו וחמיו ובעל אחותו, ושני ליה דאיירי דאיתרס בהני מדברי סופרים הוסיפו בו איסור שני אחים מחשש בעל אחותו כמו שאמרו ואתו אינהו גזור שני אחים משום בעל אחותו, ואין זה לשון מעות אלא שבדעת

¹מליצה תלמודי' מורכב מ"ד פל"ח, בני המוריא, כ"מ פ"ד: ארי בן ארי. ותענית

כ"א: מנה בן מנה.

²ג"ל שבבלי.

מיושבת תקנו לעצמם כן מתורת מנהג, וא"כ הרי נמצא מנהג זה במשנתנו לגמרי והיאך לא אסרו? יאסרו הם בעצמם במקום שאין בני תורה ואפי' שלא בפניהם ואפי' בדעתו לחזור, ואחר שביארנו דעתינו לשתיה החלוקות, לבי נוקפי אף בחלוקה השלישית התלויה בדעת חזרה והוא שכתב בה הרב שכל שנהגו בו שלא מחמת מנהג וגדר אלא מחמת סברת איסור הדבר תלוי בדעת חזרה והיינו תרבא דאיתרא דרבה בר בר חנא שאם דעתו לחזור נוהג המנהג מקומו ואין כאן מחלוקת. שאין זה אלא כמחלוקת הלל ושמאי, אלא שבמקום עמי הארץ אין לעשות בפניהם ואם אין דעתו לחזור נוהג כמותם.

זו קשה יותר מכולם שהרי במקומה (חולין נ"ו) משמע דבבבל לא החזיקו בו באיסור אלא מתורת מנהג וכדאמרי' עלה התם, והכא נהיגו בה איסור בבבל ולא אמר והכא אסור, אלמא יודעים היו בהיתרה וניהגו בה איסור ולא מחמת סברת איסור, ומאחר שמתורת מנהג נהגו בכך ודאי מנהג של גדר היה ומחשש איסור, והיינו מחששא דתרבא דאקשתאג, ועוד דאי היה דאיתרא קרית מחמת סברת איסור ולא מחמת מנהג, אף ההיא דכחל נמי איכא למימר הכי דתליא בסברת איסור דהא מפי משמע בה הכי מההיא דתרבא דאיתרא, חדא דהכא איתמר עלה לישנא דמנהגא כדכתיבנא ובכחלי לא כתיב לישנא דמנהגא אלא בסוריא לא אכלי כחלי, ואע"פ שאף זו אפשר לפרשה כמו מחמת איסור. ותו דאמרינן נמי התם (שם ק"י) רבון ורב יצחק בר יוסף אקלעו לבי רב פפי אייתי לקמיהו תבשילא דכחל רב יצחק בר יוסף אכל, רבון לא אכל, ואמ' אבוי אבינ² תכלא אמאי לא אכיל, מכרי דביתהו דרב פפי בריתה דר' יצחק נפחא הוא וכו', ואי לא דחוייא³ מבי נשא לא הוה עבדא, אלמא מחמת סברת איסור היה מחמר בה, וא"כ ליכיליה בגו קרתא. ותו היכי מקשי תלמודא אתרויהו ולית ליה חומרי מקום שהלך וכו'. עד דאיצטריכו לשנויי ביה בדעתו לחזור וזה בחוץ לתחום. ותו דבשר עוף בחלב תליא באיסורא ור' יוסי הוי שרי וכדאמרי' במקומו של ר' יוסי היו אוכלים בשר עוף בחלב ואמרינן עלה במס' שבת (ק"ל. ובחולין קט"ו) לוי איקלע לבי רב יוסף כשבא⁴ קריבו ליה רישא דמוסא⁵ בחלבא ולא אכל, כי אתא לקמיה דרבי א"ל אמאי לא תשמתינהו ואמ' אתריה דר' יהודה בן בתירה הוה ואמינא דילמא כר' יוסי [הגלילי] סבירא ליה, ואם כדברי הרב אמאי לשתיה והא כעין מחלקת שמאי והלל הוא שהללו עושין כדבריהם והללו עושין כדבריהם, וכן מוגרסת דרב ושמואל היאך הקשו בה מחמת

¹ חולין נ"ו, פ' רש"י הלב שבמקום היתר שהקיבה עשויה כקשת וכו' ודאיתרא הלב שמכפנים לעוגל קרו דאיתרא.

² לפנינו רבין וגם פסחים ע, אבין תכלא.

³ לפנינו דשמיע ליה.

⁴ כן בכ"י ועיין ערך השלם. ערך טווס הערה 4.

⁵ כגרסת הערוך בסמ"ך, ולפנינו כגמרא בת"י.

חומרי מקום שיצא והרי רב ושמואל מחמת איסור אכרוה ולא מחמת מנהג, אלא ודאי כל אלו המחזיקים באיסור מחמת מנהג היו מחזיקים ויודעים היו שהלכה כדברי המתיר ואף המנהג היה מנהג של סרך מצוה, ואפ"ה שרו להו אם למקום שהלך בחוץ לתחום או בדעתו לחזור במקום בני תורה או אף במקום עמי הארץ בחשאי ושלא בפניהם, ואם במקום שיצא באין דעתו לחזור וחזרה לה קושיה משנתנינו למקומה, שהרי למדנו כמנה שאף בדעתו לחזור ובמקום תורה חוששין למקום שהלך וקשיא נמי אברייתא דברים המתירים וכו' דילפינן מינה דלא חיישינן למקום שהלך כלל והרי הקושיות והמבוכות על הסדר שכתבנום חזרו למקומם.

ובילדותי הייתי מתרץ שבלי ספק הכל הלוי בדעתו לחזור ובאין דעתו לחזור, שכל שדעתו לחזור אין לו אצל מקום שהלך כלום, אלא שבמקום ע"ה נמנע בפניהם, וכל שאין דעתו לחזור אין לו אצל מקום שיצא כלום, וכל אלו הנוכחים כאן בכבול ובירי ועכו לא הוצרך להקשות בה לית להו חומרי מקום שהלך דודאי דעתם לחזור הוה, שהדבר ידוע שלא באו רבן שמעון בן גמליאל ובניו לדור שם, וכן בריתא דדברים המתירים מדקא' ואחרים נהגו בהם איסור משמע שאין כונת הבא לשם להתעכב לשם, אבל רבבב"ח שבא מא"י לכבל היה ראוי לעלות עכבתו על הדעת כדי ללמוד אצל רב שהיה אחי אביו, והוצרך לשאול בה כן, וכן במגורמתא דרב ושמואל היה ראוי לעלות על הדעת שיחזור למקומו ומתוך כך נשאלה בו, ותרצו ברבב"ח שדעתו לחזור היה ובר' זירא שלא היה דעתו לחזור, ושמועת הכחל אף הוא היה יכול להשיב שדעתו לחזור היה, אלא הדא מניהו נקט שכל חוץ לתחום אין בו חשש מקום שהלך, ולרווחא דמילתא קאמר ליה הכי שלא יחזיקנה לו בחוצפא וכמו שתירץ הרב ר' אברהם בר דוד ז"ל, ומכל מקום כל אלו דוקא בשעושינן לעצמם כעין כל אלו שהוזכרו, אבל משנתנינו שאף הדעת חזרה נותנת חומר מקום ההליכה לכל הבא, היה כאומן הבא להשתכר במקום אחר באומנתו עם אנשי המקום ואחר שאינו בא למלאכת עצמו אלא שהוא בא להשתכר במלאכתם אף בדעתו לחזור אין לו לעשות במלאכה שלהם על כרחי מנהגם ויוהר קודם שיקבלוה שיהא רשאי להשלימה קודם י"ד, וכן זה של מוליך פירות שביעית שהדבר ידוע בהם שמשקלה לחיה שבשדה אסור לאכול ממה שכנס בבית אף מן ההפקר, האי דקאמ' עליה שאם הוליד פירות שביעית ממקום שכלו למקום שלא כלו, או בהפקר, שנותנין לו חומרי מקום שיצא ושהלך, התם ודאי הוא, דאם הוציאם ממקום שכלו, כבר כל האיסור עליהם ככל מקום שהם, ואם בהפקר נראה להם כאלו אוכל מאותם שלהם בעיניהם. ואף מקצת רבותי הנאם הדבר, אלא שלבם נקפם, שאלו כן לא היה לבעל התלמוד להקשות ממשנתנינו לשאר הדברים, ומתוך כך נראה עקר הדברים שדעת החזרה אין המדה שוה בו בכל בני אדם, והוא שרוב ב"א כשהולכים למקום אחר, הולכים או לדבר מצוה או למכור סחורתם או לקנות, וכל שכיוצא באלו אין דעתם להתעכב אלא עושין את המוטל עליהם וחוזרין, וזהו דעתו לחזור סתם, ויש

בני אדם שאין דירת מקומם נוחה להם וקרים לעצמם מנוחה במקום אחר ודעתם לדור ולהשתקע, וזהו אין דעתו לחזור סתם, ויש בני אדם שהם סמוצעים בין שני אלו שדעתם להתעכב זמן ולחזור למקומם אחר זמן, כגון התלמידים היוצאים לתלמוד תורה וכן בעלי אומנות שהולכים בכפרים שיודעים שאין בהם מבני אומנותם והולכים לשם להתעסק במלאכת אנשי הכפר ודעתם להתעכב שם עד שמשלימים מלאכה הצריכה לכל בני הכפר ואח"כ חוזרין להם, וזהו סמוצע בין דעתו לחזור לשאין דעתו לחזור והוא ענין משנתינו, וכבר ידעת שהשלישים יום קרוי זמן למקצת ענינים, אף למי שאינו בא לקביעות דירה עד שנקרא בכך מיושבי העיר וכענין שאמרו (סנהדרין ק"ב. ב"ב ה') בעיר הנדחת הגמלת והחמרת שהיתה עוברת ממקום למקום ולנו בתוכה, אם נשתהו שם שלשים יום הרי הם כאנשי העיר, ומדכתי' בה לשון ישיבה כדכתי' הכה תכה את יושבי העיר והיא וגו' (דברים י"ג מ"ז) ומ"ם אינו מכלל העיר להוצאת אנשי העיר בחומה דלתים וברוח אלא לאחר י"ב חדש או שיקנה שם בית דירה כמו שיתבאר בראשון של בתרא (ב"ב ז' : במשנה) ומעתה נראים הדברים שכל שדעתו לחזור תוך שלשים, אין לו אצל מקום שהלך כלום, אלא שבמקום עמי הארץ נמנע שלא לעשות בפניהם, וכל שדעתו לקביעות דירה לגמרי נעשה לו מיד כאנשי העיר, וכל שאין דעתו לדירה אלא שדעתו להתעכב שם שלשים או יותר זהו שנותנים עליו חומרי שני המקומות. כך נראה לי. ואף גדולי רבותי הסכימו בה עמי. ואף בשם הרב ר' אברהם בר דוד ז"ל מצאתיה אח"כ רמוזה בקצת חידושי, וזו היא שמתינו וכל השמיעות מתישבות בה, שהברייתא שאמרה דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור אי אתה רשאי להתירה בפניהם ופירשה בכותאי הא במקום בני תורה רשאי, וראי סתמה בהולך לאיוו סבה ודעתו לחזור תוך שלשים, וכן הא דככול וזירי ועכו. ומה שאמרו ולא רצו לומר מותרין אתם פי' מותרין אתם מן הדין ואסור לכם מתורת מנהג ואנו הואיל ודעתינו לחזור תוך שלשים אין לנו מפני שלא היו בני תורה ולא הוצרכו להקשות להם מחומרי מקום המהלך ולתרצה בדעתם לחזור שהדבר ברור שדעתם לחזור בתוך שלשים אבל רבב"ח שבא לו מא"י לכבל היו סבורים שדעתו להתעכב כאן אי זה זמן כל שלשים או יותר והקשו לו מחומרי מקום שהלך, ותרצו שדעתו לחזור הוא כלומר תוך שלשים, וכן כי סליק ר' זירא מבבל לארץ ישראל דאכל מוגרמתא דרב ושמואל, סבורים היו שבא ללמוד ושדעתו לחזור לזמן והוקשו לו מחומרי מקום שיצא ותירץ דאין דעתו לחזור כלל. והוא דכחל אע"פ שבשעת אכילתו בתוך שלשים היתה, כדמוכה ממאי דקאמ' מלית שאולה היא דעתו היה מ"ם להתעכב שלשים יום ומתוך כך הוצרך לומר חוץ לתחום אכלי שכל שדעתו לחזור אע"פ שדעתו להתעכב שלשים כל שהוא חוץ לתחום אותה העיר מותר. כלל הדברים לדעתנו כל דבר שרוב העולם

ז' עיין סדר המערכה מקור ברכה שסדר לנו הג' הרצ"ה בספרו היקר דרכי ההוראה בפדקים האחרונים מה"א כי נעים כי נשמרם יחד עם סדר רבינו הפתח ז"ל, עיין כ"פ ה"א פ"ג.

נוהגים בו היתר וקצת מקומות נוהגים בו איסור ולא במעות, הוראה אלא מתורת מנהג ונעשה אותו מנהג אצלם מתורת סרך מצוה או מחשש שלא לבא לידי איסור או מדין תוספת חול על הקרש ביתר מן המחוייב, הן שנהגו כן בקבלה שהם קבלו על עצמם הן שאבותיהם קבלוהו בסתם, או אף שנהגו כן בלא קבלה, אסור להם לשנות, ואפי' באין לשאל ע"ו אין מתירין להם, ולא עוד אלא שאפי' נשאל מתורת פתח או חרטה אין מתירין להם הואיל ונתלה בסרך איסור או מצוה, אלא א"כ ראו בו תקן כללי או צורך מצוה ג"כ, וכמו שאמרו בירושלמי כל שיודע שהוא מותר ונוהג בו איסור נשאל ואין מתירין לו וכמעשה של בני ביישן שאלו, ואין אדם נשאל על נדרו? תמן מי שנדר נשאל, ברם הכא אבותיהם נדרו, כ"ש יהיו מותרים? פי' שהרי פתח מצוי הוא, שאלו ידעו שיש בו נזק לבנים לא היו נודרים, לא מן הדא אלא ר' תלמידיה דר' יודה הוא דאמר אסור לפרש לים הגדול. היה אחד ממקומות שנוהגים בו היתר בא לכאן, אם דעתו לחזור תוך שלשים אין לו באיסור זה כלום ונוהג כקולי מקומו ואפי' בפניהם אם הוא מקום תורה, ואם אינם בני תורה דוקא שלא בפניהם.

היה דעתו להתעכב שלשים יום, נוהג כחומרי מקום שהלך אע"פ שדעתו לחזור לאחר שלשים יום אלא שחוץ לתחום המקום מותר. היה דעתו לרור כאן ולהשתקע אסור אף מחוץ לתחום.

היה באותה העיר חכם מפורסם ומנהיג את בני העיר באיסור זה מחמת שהוא אוסרו אע"פ שאין חביריו מסכימים עמו ראוי לכל אדם אפי' היה חכם כמותו להניח לו מקום ליסול שררה בתחומו, ואפי' דעתו לחזור בתוך שלשים וכדקאמרינן ביבמות ר' אבהו כי טמי לאתריה דר' יוחנן לא היה ממלטל שרגא, ר"ל שהדליקו בה באותה שבת אע"פ שהיה הוא סבור [שמותר] ושהיה חכם מופלג.

היה המנהג מנהג מעות כלומ' שסבורים שהוא אסור מן הדין, מותר להתיר להם וכ"ש לעצמו בפניהם בין שדעתו לחזור בין שאין דעתו לחזור. וכן הענין במנהג שאין בו שורש ולא מעם, שאין דין מנהג לו אלא א"כ נתלה באיזה צד של צרך מצוה או מורה מוסר וגמילת חסד או חשש איסור או כעור או קלקול. ומ"מ כל שהוא מנהג קדמונים וותיקים מעמידן אותו אף לקולא הואיל ואין שם איסור כמו שבראנו ברש"י ש"ל ר"ה. והוא שאמרו במסכת סופרים (פי"ד הי"ח) אין הלכה נקבעת עד שישאה מנהג, וזה שאמרו (שם) מנהג מבטל הלכה, במקום שאין איסור, מנהג ותיקין, כלומ' שאי אפשר שלא יהא לו סעד, אבל מנהג שאין לו ראייה מן התורה ר"ל שאינה נתלה בשום ענין, אינו אלא כמזעזע בשקול הדעת. וכן הענין אצלי במנהג של

התחסדות היוצא מכל גדר, אע"פ שהם מתחסדים בו התחסרות של תפלות ומיחסים אותו לצורך מצוה, וזהו אצלי מה שאמרו בירושלמי (פסחים פ"ד ה"א) נשיי דנהנין דלא למעבד עובדא באפיקי שבתא, ר"ל כל מוצאי שבת, אינו מנהג, כלומר שאין זה אלא התחסדות ביתר מן הראוי ואין חוששין לו, עד דתיפני סדרא, כלום' עד שישלימו סדר מה שהורגל לומר בו במוצאי שבת מנהג, כלומר אע"פ שיש בו תוספת יתר על המחוייב, ואסור לבטלו, בתנינא ובחמשתא אינו מנהג, כלומר שמתבטלות בכל יום תענית של שני וחמישי, אינו מנהג ואין חוששין לו. עד דתתפני תעניתא, מנהג, ר"ל סדר תפלת תענית, יומא דערוכתא, ר"ל כל יום ערב שבת וערב יו"ט אינו מנהג, ממנחתא ולעיל מנהג, יומא דירחא מנהג, דלא למשתיי' חמרי' מן דאב עליל כליילי, מנהג. וכן הענין בכל מנהג של תפלות אע"פ שבעליו מתחסדים בו וכן הדין במנהג שיש לחוש בו לצאת סמנו חורבא וקלקול כמו שביארנו בענין חלת האורו.

היה הדבר שבא לו ממקום האיסור למקום מנהג ההיתר אם אין דעתו לחזור נוהג במקום שהלך אם רצה אלא שאם נמנע אין בכך כלום שכל שב ואל תעשה להחמיר אין בו חשש.

היה דעתו לחזור אם תוך שלשים יום אם לאחר שלשים נוהג כחומרי מקום שיצא כמוגרמתא דרב ושמואל הן שהיה האיסור במקומו לתורת מנהג וקדום הן שהיה מחמת חכם מפורסם שהיה מנהיג את האיסור מצד הרואה. היה מנהג ההיתר במקום מהלכו במעות ובעבירה, כגון אלו הנוהגים לאכול גבינת הגוים ולתפור בחוט של כלאים, לא סוף דבר שאסור לו לעשות כן אלא שראוי לו לנעור ולגדות אם הוא ראוי לכך, שאין מנהג סבבם הלכה להקל באסורין, וכדאמרין בראש השנה (ריה ט"ו): במקום איסורא כי נהגו מי שבקינין להו, אלא שאם ההיתר במחלקת סברא והיה בעיר שנוהגים בה היתר חכם מפורסם מנהיג את העיר ומתיר להם בכך, אין לזה הבא לנעור ולשמת, אלא שהוא מ"מ נוהג בה איסור, וזה שאמרו (שבת ק"ל) במקומו של ר' אלעזר היו כורתין עצים לעשות פחמין לעשות ברזל לצרף אומל בשבת וכן במקומו של ר' יוסי היו אוכלים בשר עוף בחלב ואמרינ' עלה לוי אקלע לבי יוסף רשבא קרבו ליה טוואסה בחלבא ולא אכיל כי אתא לקמיה דרבי ותנו ליה עובדא א"ל אמאי לא שמתיה מר, א"ל אתריה דר"י בן בתירא הוה אמינא דילמא כר' יוסי דרש להו וכו' כדכתיב' לה לעיל. ובפ' 'נגיט' אמרו דשמואל ורב הוו יתבי כהוא חצר ונפל נודא דביני וביני ואמ' שמואל ננידו בה גלימאי ואהדרינהו רב לאפיה, ואמ' שמואל אי קפיד מר קטרו ליה בהמייניה, והקשו

ישם כפי' ק"ע מפרש ענין מלאכתו בחוטין לעשות שתי וערב. אבל גם בכל בו בריש הלכות ט"ב מפרש ג"כ למשתי חמרי. וע"ש בש"ק ד"ה נשייא, 'עירובין צ"ד. ועיין לעיל עמוד ח' הערה 2.

שם רוב אי סבירא ליה דאסור לימא אסור ותירץ אתריה דשמואל הוה, וכ"ש במקום האיסור וכדאמר' בשני של מסכתא זו (פסחים ל) אשון בנייכו ואי לא דרישנא לכו כר' שמעון, ולירוש' להו הכי, ותירץ אתריה דרב הוה כמ"ש בפתיחת זאת המחברת (עמוד ט') ומ"מ אם לא היה אותו חכם ממנה בהנהגת מקומו אע"פ שסומכים בדבריהם על איזה חכם אינו כלום שהרי ר' יוחנן בן נורי היה מחייב מין האורז בחלה ולא חששו לו, וכן אם לא היה יחיד בהוראת מקומו אלא שהיו שם חכמים כמותו חולקים עליו, אף היחיד החולק עם המרובין אין לו לעשות כדברי עצמו ואין צ"ל באחרים בין לקולא בין לחומרא, וכמו שאמרו בירושלמי (ירושלמי ברכות רפ"א.) על רבן גמליאל שאמר עד שעלה עמוד השחר פליג רבנן ועביד עובדא בנפשיה והא ר' מאיר פליג אדרבנן ולא עביד עובדא בנפשיה דתני' וכו' וכן ר' שמעון פליג אדרבנן ולא עביד וכו' דתניא וכו'. ואע"פ שכל אלו לחומרא דהא ר"ע פליג אדרבנן ולא עביד עובדא בנפשיה אלא כרבנן ולאקול' כמו שהזכרנו שמועות אלו ג"כ בפתיחת זאת המחברת, (יש עמוד ח') וכן בירושלמי שביעית (פ"ט מ"ג ובבלי פסחים נ'). אמרו הכובש שלשה כבשים בחבית אחת ר"א אומר אוכלין על הראשון לבד, והענין הוא שכבר ידעה שפירות שביעית צריך להפקינן ושלא לאכול מהם מן השמור אלא שיאכל מהם מתורת הפקר ושתהא יד הבעלים ויד כל שאר שוות בהם, ואף באותם שהכניס בביתו מתורת הפקר אינו רשאי לאכול מהם אל כל זמן שאותו המין מצוי בשדה, שכך דרשו רבותינו (פסחים נ"ב) ולבהמתך ולחיה כל זמן שחיה אוכלת בשדה אתה אוכל לעצמך ומאכיל לבהמה שבבית, כלה לחיה שבשדה אף אתה כלה לעצמך ולבהמתך שבבית, ואמר עכשיו שאם כבש בשביעית שלשה מיני ירקות בחבית אחת ביצור או בחוסף כדי להתקיים ואין הומן שאותם הירקות כלות מן השדה שוה, אלא שהמין האחד שבהם כלה קודם לחברו, ר"א אומר שאין אוכלין אלא בעוד ששלשתן מצויים בשדה, אבל כל שכלה אחד מהם תחלה לאחרים נאמר הוא וחבריו עמו, ואע"פ שלא כלה מין שבהם, שהרי מעם האחד בחברו ואסרתם, ור' יהושע אומ' בהפך שאוכלין אף האחרון כלום' שאפי' כלה המין שבשנים מהם ונשאר עדין מן השלישי שלא כלה אוכלין משלשתן על סמך אותה שלא כלה המין שבה, שמאחר שהמעם שבה באחרות אף הוא אוכל על סמך אותו המעם, ורשב"ג אומר אין המעם בזה אוסר או מתיר אלא כל שכלה מינה יסלקנא מן החבית ויאכל מן החבירות, וכן הלכה ואמר עליה בירושלמי (שם) חזקיה אמר התחיל בה הרי הוא כמבוער כלום' שאם כלה מן האחת שהוא צריך לסלקה אם התחיל בה לאכול ממנה הרי הוא כמבוערת, ונאמר עליה (שם) אתא עובדא קומי ר' יוסה והורה כחזקיה אמר' לאו דאנא סבר כותיה אלא מן מה דאנן חסיין רבנן עבדין [עובדא] כותיה.

יש צד אחר במנהגים שאין איסור והיתר מוכרחים בו ושאינם

נעשים לצורך מצוה ולחשש איסור¹, כמנהגים שבנוסח התפלות, אלא אלו נוהגים כן ע"פ מנהג זקניהם, ואלו נוהגים כן ע"פ מנהג זקניהם, מה שיש ביניהם מעם מצד הלכה, אלא שאין הדבר מוכרע אלא אלו נותנים מעם לדבריהם ואלו נותנים מעם לדבריהם. ויש שאין ביד כל אחד אלא מנהג, ובדברים אלו, כל שבינו ובין עצמו נוהג כרצונו בכל מקום, וכל שהוא בצבור אין לשנות מנהג בצבור שהוא בו משום [כמה] פנים, וכמו שאמרו (ירושלמי ברכות פ"ח ה"א). בענין יו"ט שחל להיות במוצאי שבת דר' יוחנן אמר יקנ"ה ור' חנינא אמר ינה"ק, ר' אבהו כד הוה אויל לדרומא עביד כר' חנינא, כד הוה נחית למטריא עביד כר' עקיבא דלא למיפלג על בר נש באתריה, ודי לגאות השפלים תוכחת בענות הגדולים, ואם עשה אחד כן דרך התרסה, ראוי לגערו ולנווף בו, אלא שאם לא ידע במנהג אותו הצבור ראוי להעביר על המדה ושלא להעבירו אלא לשתקו, וכן הוא בהדיא בירושלמי (ברכות פ"ג) בעון משתקתיה ואמר להו רב ארפוניה וכו' כמו שכתבנו כ"ו בפתיחת המחברת הזאת, ובמס' סופרים (פכ"א ה"ח) אמרו מקום שנהגו לקרות את המגלה שני ימים קורין, לילה ויום קורין הכל כמנהג המדינה². ולענין אם יש בשנוי המנהגים משום אגודת כבר בארנ"ה שכל שהמנהג חלוק לפי המקומות אין כאן אגודות בין שהוא מחלוקת של מנהג, בין שהוא מחלוקת של איסור והיתר, אבל כל שהוא בעיר אחת אם הן שני בתי דינין אף זה אין בו דין אגודות בין למנהג בין להוראה, אלא הללו עושין לעצמן והללו עושין לעצמן, אבל אם אין אלא בית דין אחד ומקצתו נוטה לדעת אחת ומקצתו לאחרת במנהג הדבר קשה אלא שאין בידינו הכרע. היה המחלוקת באיסורין, חלקו בה המפרשים הרבה, ואנו הכרענו בראשון של יבמות (י"ד:) שאם שניהם שוים בחכמה הולכים אחר המחמיר בשל תורה, ובשל סופרים להקל, ודוקא שאלה להורות כדברי האחר, אלא שאם החתיכה שחולקים בה לפנינו, הרוצה לעשות כדברי אלו עושה וכדברי אלו עושה אחר שהם שוים, שלעולם לא חל שם איסור על החתיכה, והיינו שאמרו (ע"ו י"ז:) נפקי שיפורי דמר ושרו ונפקי שיפורי דמר ואסרי.

ואם אינם שוים הולכים אחר הגדול. ואם חלקו מועטין עם מרובין והמועטים גדולים יותר אין מכריעין בדבר. ויחיד החולק עם המרובים אף הוא עצמו אינו עושה כדבריו לקולה. ואם הוא מחמיר רשאי להחמיר לעצמו ולהורות כן לאחרים בחשאי, אבל לא בפרסום, וזה שאמר עקביה בן מהללאל (עדות פ"ה מ"ו) לבנו

¹בחדרו מהר"ם מלובלין פסחים נ"א. מצאתי דיש חילוק בין מנהג חשוב לשאינו חשוב. והמרש"ל ב"ש"ש כ"ק פ"י ס' מ"ב כתב שלא דוקא מנהג חכמים אלא אפילו מנהג ספנים וחסמים. ומרן באבקת רובל ס' י"ד דעתו דאם לא נתברר לנו שנתפרסם המנהג ההוא ע"פ ותיקין אין לסמוך עליו, וכן הוא בתשו' מהרי"ק שורש למ"ד. ²ועיין בכ"ח ח"מ פ"ח עמוד קמ"א תוצ' לונצר. ³ועיין לעיל עמוד יו"ד.

קב

בשעת פטירתו חוזר כך בארבעה דברים שאני חולק בהם עם המרובים, ואע"פ שאני לא חזרתי אני שמעתי מפי המרובין וכו' אני עמדתי בשמועתי וכו' אבל אתה שמעת מפי היחיד ומפי המרובים מוטב להניח דברי היחיד וכו'. ואם ראו כן לחכם מופלג אלא שרוב העולם אוסרין, יש לדין בה כמו שאמרו בסוגיא זו (פסחים נ"א.) אמר ליה רבה בר חנה לבריה לא תיכול ספחתי כרוב בשביעית ואע"ג דאנא אכילנא אני ראיתי את ר' יוחנן שאכל, וכדאי הוא לסמוך עליו, אבל אתה לא תאכל על סמך אכילתו וכן אמרו (שם :) דאמר רבה בר בר חנה סח לי יונתן בן אלעזר פעם אחת נכנסתי אחר ר' שמעון [בן ר"י בן לקוניא] לנינה ונמל ספחתי שביעית [כרוב] ונתן לי וא"ל בפני אכול שלא בפני לא תיכול, ר"ל שבחיינו יאכל אבל לא אחר מותו. אני שראיתי את רשב"י שאכל כדאי הוא לסמוך עליו בין בפניו בין שלא בפניו, אתה בפני אכול שלא בפני לא תיכול.

ומ"מ כל שהללו אוסרים והללו מתירין ועשו אלו כדבריהם ואלו כדבריהם, אסור למתיר להעלימו לאוסר וליתן לו בחוקת כשר, אלא צריך שיודיענו, וא"כ מה שירצה יעשה¹ שאינו מודיענו מותר לאוסר לסמוך עליו אם הוא מוחזק בכשרות, ואם אינו מוחזק לו אינו סומך אלא א"כ מעיד לו ובעדותו מיהא נאמן, אלא א"כ היה חשוד בדבר ושתהא שלו כמו שביארנו כ"ז בראשון של יבמות וכן דין חכם שאסר ביררנו בראשון של עבודה זרה ובראשון של הוריות, וביבמות פרק האשה רבה. ודברים אלו שהתרנו בענין אגודות בשני בתי דינין הוא בשאין המנהג או האיסור מפורסים, אבל כל שהאיסור מפורסים או המנהג קבוע אין לשום אדם לשנות בו על הדרכים שביארנו.

זה שהשיגה ידינו בדיני חילוק המנהגות ושהשלמנו בהם השמועות ובלבול הסוגיאיות וזהו

שלום מנהג².

ואף להרב המובהק אברהם בר דוד ז"ל ראיתי שכתב בנוסח זה : כל מנהג שקבלוהו בסתם עליהם מצד איסור, אין הבנים רשאים להתירו ואין לחכם להתירו להם. ואם קבלוהו על עצמם לבר, רשאים הבנים להתירו אם לא נהגו בו אחר מיתת אביהם, ואם נהגו בו אחר מיתתו, כבר קבלוהו, ושוב אין נשאלין עליו, ואין מתירין להם אבל מנהגים אחרים שאינם

¹ר"ל האוסר יעשה מה שירצה, וכלות, שאינו מודיענו צריכין תיקון, ואולי צ"ל, ואחר שאינו מודיענו וכו'.

²ר"ל שנות הו"לם ענין המנהגים, וגם הוא עושה לו ס' במרומי המנהגים, והנה עוררני ידורי התורני המשכיל מר שמואל קליין ג"י כי שיטת רבינו ז"ל ע"ד המנהגים נמצאים ג"כ בחידושי ליבמות (דפוס שאלוניקי י"ד ע"ד וט"ו ע"א) ושם נמצא כמה אותיות שמעידין על אמתת ספר זה, שסגנון לשון הרב פה כחאטמים יחדיו כמנן אחר יצא.

מחשש איסור אלא שהקהל מסכימים לאיזה דבר אפילו קבלוהו סתם אין הבנים שאחריהם נתפשים עליהם. ואם הסכימו כולם לשנות הרשות בידם אלא שאין היחיד רשאי להוציא עצמו מכללם ודנין אותו על פי המנהג שנהגו הראשונים, עכ"ל הרב ז"ל. ונראה ברור שאף בתחלת הקבלה אין יחיד יכול להוציא את עצמו אלא א"כ הוא אדם מסוים וראוי לחלוק על ההסכמה אם ירצה, וכל שביצא בזה רשאי הוא לומר איני חולק עליכם אלא שאני מוציא עצמי ממנה.

וכן נראה לי שאף ממה שקבלו הצבור עליהם בהסכמה, אף הדורות הבאים בכלל לכל זמן קבלתם, אלא שהם רשאים לימנות ולהתיר, שהם אך הם רשאים בכך אם נסכמו כל ראשי הצבור או שבעה טובי העיר ואפי' נשבעו על דעת המקום ועל דעת רבים כמו שביארנו בשלישי של שבועות. והדברים ברורים ומחוזרים.

הענין האחד ועשרים.

אחר הדברים והאמת האלה הראו לי אותם התלמידים קונדרום לרב הגדול ר' משה בר' נחמן ז"ל שהאריך בו על מה שכתב הרב הגדול ר' אברהם בר דוד ז"ל להה בהלכות לולב וארבעת מינים שכתב הרב ז"ל בצאתו מקרית יערים היא עיר פושקיריש,¹ בסבת מלחמות אחד השרים אשר נלחם עם השר שלו,² והלך לו הרב משם לנרבונא עיר מולדתו ושם יצאו לקראתו נכבדי קרקשונה העיר קברות אבותי להתחנן לו ולבקש מלפניו לבא בנבולם לשכון כבודו בארצם ונעתר להם ויהי שם ימים בבית אחד מזקנינו הנכבדים אשר היו שם אחד העם אשר שמו בקרבי החכם הנכבד ר' מנחם בר יצחק ובביתו חבר הרב הלכות לולב אלו אשר שמתו עתה מעייני בס, ואף הזכיר בתוכם ראה אחת בשמו, בנה עליה הרב ר' משה בן נחמן מצודים להשחיתה, וגם ישוב יתפלא על הרב ר' אברהם בר דוד ז"ל"ה" כאשר קבלה ממנו וכאשר המה אוננו לשומעה. ואני נתתי [לבי] לדרוש ולתור מה שכתב הרב ר' אברהם בר דוד ז"ל בהלכותיו, ומה שהשיג עליו הרב הגדול אשר זכרנו³ וזה החלי לעשות בעזרת האל ובישועתו. כתב הרב ר' אברהם בר דוד ז"ל לולב הגזול והיבש פסול ואתמר

¹ Posquieres

² עורני מר קליון ג"י לעין מה שכתב הח' נראם במ"ע Monatschrift 1873 צד

344 וצד 399.

³ כנראה לא זכינו עוד לאורו. ועיין שה"ג מערכת רמב"ן והלך לקראת הרמב"ד על מה שהשיג על הרי"ף, וגם ע"ז עורני המופלג מר קליון ג"י, כי הרמב"ד מוכיר תכורו המיוחד שחבור על הלכות לולב כחשנותיו לרסב"ם ה' לולב פ"ח ה"ה, וגם במ' חמים דע"ם סי' רמ"א בהשנותיו על בעל המאור ע"ש.